

CÂND COPIII ÎNCEP SĂ FACĂ PRIMII PAȘI: UN RIT LITURGIC AL MERGERII ÎN MANUSCRISUL GRECO-ARAB *SINAI NF/MG 53**

Gabriel Radle

Când etnograful Arnold van Gennep a scris în 1909 cartea sa *Les rites de passage*, acesta a inclus descriere unui ritual chinezesc săvârșit în momentul când copilul face primii pași. El descrie cum un membru al familiei copilului vine cu un cuțit în spatele copilului care pășește clătinându-se și taie frânghia invizibilă dintre picioarele copilului care până atunci le ținea legate împreună.¹ În generațiile următoare, cercetătorii au tratat ceremoniile legate de primii pași din alte societăți, precum cea *apașă*, în care acest rit al mergerii/pășirii implică un ritual săvârșit de un bărbat vraci.² Deși poate fi adevărat că primii pași ai unui copil sunt o etapă marcată de-a lungul culturilor, riturile religioase formale pentru recunoașterea acestei etape din viață nu sunt la fel de comune și nu au fost atestate în civilizația occidentală a erei creștine. Aceasta, până acum! Una dintre cele mai vechi cărți de rugăciune bizantină conține un rit liturgic particular care este posibil să fi fost compus tocmai cu acest scop. Prezentul studiu se referă la textul respectiv.

1. Manuscrisul

Ritul liturgic pe care îl avem înaintea se găsește într-unul din manuscrisele noi găsite ale Mănăstirii Sfintei Ecaterina de la Muntelui Sinai, Egipt. Codexul, care are cota *NF/MG 53*, este un Evhologhiu grec, cartea de rugăciuni echivalentă missalului-sacramentariu occidental, fiind folosit de episcop sau preot pentru săvârșirea liturghiilor euharistice, ceasurilor liturgice, tainelor și altor binecuvântări. Evhologhiul sinaitic este fragmentat, lipsit de început și sfârșit, constând azi doar din 93 de foi.³ Acesta a fost datat în sec. VIII-XIX, făcându-l aproape contemporan cu cel mai vechi evhologhiu bizantin existent, *BAV Barberini gr. 336*, copiat în sudul Italiei spre sfârșitul secolului al VIII-lea.⁴

Din moment ce manuscrisul a fost publicat pentru prima dată în catalogul grecesc al *Noilor descoperiri*, trei studii au tratat deja elementele conținutului său liturgic.⁵ Codexul a fost, de asemenea, subiectul unui teze de doctorat recent susținută de Christos Kanavas, dar

* Am scris acest scurt articol ca un tribut pentru Nicolas Egender și Sebastif Janeras imediat după ce am ajuns la Dumbarton Oaks pentru un alt proiect de cercetare conex despre ritualul marital în bizanț. Prin urmare, le datorez mulțumiri directorului de la Dumbarton Oaks și Directorului de la Studii Bizantine pentru sprijinul acordat cercetării mele în anul în care am beneficiat de bursă 2014-2015. De asemenea, îi mulțumesc lui Jeremija Gregorio pentru că m-a însuflețit să examinez acest subiect despre riturile bizantine ale copilăriei.

¹ Pentru traducerea engleză, a se vedea A. van Gennep, *The Rites of Passage* (Chicago 1960) 57.

² T. E. Mails, *The People Called Apache* (Englewood Cliffs, NJ 1974) 61.

³ Pentru o succintă descriere a catalogului, a se vedea P. G. Nikolopoulos (et al.), Τα νέα ευρήματα του Σινά (Atena 1998) 150. Pentru datare, a se vedea și L. Perria, 'Scritture e codici di origine orientale (Palestina, Sinai) dal IX al XII secolo' în *RBSN* n.s. 36 (1999) 19-33, aici 24.

⁴ S. Parenti & E. Velkovska, *L'Euclologio Barberini gr. 336. Seconda Edizione Riveduta con traduzione italiana* (Rome 2000). Pentru cele mai actuale discuții despre datarea manuscrisului a se vedea introducerea detaliată din ediția rusească, S. Parenti & E. Velkovska, *Евхологий Барберини гр. 336. Издание, предисловие и примечания*. Редакция русского перевода Е. Велковской, М. Живовой, Омск, 2011, pp. 28-31.

⁵ S. Parenti, "La preghiera della cattedra nell'euclologio *Barberini gr. 336*" în *BBGG* III s. 8 (2011) 149-168, aici 164-5; G. Radle, "The Nuptial Rites in Two Rediscovered First-Millennium Sinai Euchologies" în B. Groen, D. Galadza, N. Glibetic, G. Radle (eds.), *Rites and Rituals of the Christian East* (Eastern Christian Studies 22) 303-315, aici 303-310; E. Velkovska, "La preghiera 'per fratelli che si fanno visita' dell'euclologio slavo del Sinai e i suoi paralleli greci" în *BBGG* III s. 9 (2012) 273-281.

lucrarea sa constă în principal într-o editare a textului, făcând doar o tratarea superficială a multor rituri liturgice din acesta.⁶ Nu există un colofon în manuscris care să ne informeze despre proveniența sa. Acesta a fost în mod cert produs și folosit într-o comunitate creștină din orientul mijlociu. Codexul are o scriere de tip *ogivale inclinată* cu influențe palestinene,⁷ și, deși copiază un număr de rugăciuni din tradiție liturgică constantinopolitană, el conține și rugăciuni care au fost compuse fără tăgadă în orientul bizantin.⁸ Cel mai important este că *marginalia* arabe au fost copiate de-a lungul manuscrisului mai târziu, pentru a asigura scurte explicații despre întrebuințarea fiecărei rugăciuni. În mod evident, la un moment dat, cartea a slujit unui preot vorbitor de arabă, care a continuat să recite rugăciunile comunității sale într-o limbă liturgică greacă pe care nici el, nici comunitatea sa nu o înțelegeau fluent.

2. Rugăciunile pentru etapele vieții în *Sinai NF/ MG53*

Rugăciunea pentru copiii care fac primi pași este prima dintr-o scurtă serie de rugăciuni din acest manuscris care cu dreptate pot fi numite ritualuri pentru etapele vieții. Este urmată de o rugăciune pentru prima tundere a copilului (ff. 76r-77v), o rugăciune pentru tunderea bărbii bărbatului (ff. 77v-79r), și riturile logodnei și cununiei (ff. 79r-81v). Există în mod cert o succesiune cronologică în această secvență, într-o viziune în care Biserica însoțește și binecuvântează pașii în dezvoltarea unei persoane din copilărie până la maturizarea deplină în căsătorie. Această aranjare nu este specifică doar acestui manuscris. Ordonări asemănătoare a rugăciunilor, în funcție de etapele vieții, reprezintă o categorie tipologică în organizarea internă a multor evhologhii bizantine.⁹

Ritualurile creștine pentru tăierea părului unui copil sunt atestate în tot spațiul mediteranean, iar ritualul tunderii bărbii unui bărbat în lumea elenă a servit drept recunoaștere socială a împlinirii vârstei adulte și a pregătirii sale pentru căsătorie și pentru responsabilitate civică.¹⁰ Cele mai vechi evhologhii bizantine conțin rugăciuni pentru aceste scopuri.¹¹ Dar un ritual de binecuvântare a copilului care începe să facă primii pași nu se regăsește într-un alt manuscris timpuriu.

⁶ C. Kanavas, *L'Euclologio MG53 (Sec. IX) del Monastero di S. Caterina del Sinai. Dissertatio ad doctoratum* (Institutul Pontifical Oriental, Roma 2013).

⁷ Despre tipul scrierii, a se vedea studiul clasic al lui G. Cavallo, "Funzione e strutture della maiuscola greca tra i secoli VIII-XI" in *La paléographie grecque et byzantine. Paris, 21-25 octobre 1974 (Colloques Internationaux du Centre National de la Recherche Scientifique 559, Paris 1977)* 95-137, în special 98-103.

⁸ A se vedea Radle, "The Nuptial Rites" (op. cit.) 304 n. 5 și 306.

⁹ Un alt exemplu este manuscrisul *Sinai NF/ M10* (11th c.), unde tunderea părului copilului este urmată de o rugăciune de bărbierire și de riturile logodnei și al cununiei. Pe de altă parte, multe evhologhioane nu urmează această ordine, astfel trebuie manifestată prudență în ce privește proiectarea unei interpretări cronologice în organizarea internă a unităților evhologhionului.

¹⁰ Nu mă ocup aici de acele ritualuri mai complicate legate de păr deoarece le tratez într-un viitor articol despre riturile liturgice bizantine despre copilărie și pubertate „Tăierea, bărbierire și acoperirea părului: ritualuri liturgice bizantine pentru etapele din viață - copilărie și adolescență”. Pentru o descriere inițială a unor astfel de rituri, a se vedea M. Arranz, "Les Sacrements de l'ancien Euchologe constantinopolitain (9). IVe partie. L' 'Illumination' de la nuit de Pâques" în OCP 55 (1989) 22-62, aici 54-58; 60-61; J. Baun, "Coming of Age in Byzantium: Agency and Authority in Rites of Passage from Infancy to Adulthood" în P. Armstrong (ed.), *Authority in Byzantium* (Farnham, UK 2003) 113-135.

¹¹ A se vedea, de exemplu, versiunea publicată în cel mai vechi evhologhion bizantin existent, *Barberini gr. 336*, în Parenti și Velkovska, *L'Euclologio Barberini* (op. cit.) §208-210, 212.

3. Rugăciunea pentru copiii care încep să meargă

Înainte de a analiza acest rit, este oportun să ofer mai întâi textul său urmat de traducere.

Εὐχή ἐπὶ παιδίοις ἀρχομένοις ὑπὸ χεῖρα

Κύριε ὁ θεὸς ἡμῶν ἡ πηγὴ τῶν εὐλογιῶν· ὁ φυλάσσων τὰ νήπια καὶ φρουρῶν τὴν ἀκακίαν αὐτῶν ἐν τῷ ἐναγκαλισμένῳ ταῦτα Χριστῷ σου· καὶ νῦν εὐλογησον τοὺς σοὺς παῖδας, τὰ σὰ πλάσματα, τὴν σὴν δη-/7^{6r}-μιουργίαν καὶ αὔξησον καὶ σόφισον καὶ τελείωσον ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ σου, μεθ' οὗ εὐλογητὸς εἶ.

Rugăciune pentru copiii [care încep să facă primii pași, fiind] duși de mână

Doamne, Dumnezeu nostru, izvorul binecuvântării, veghetorul copiilor și păzitorul curăției lor prin îmbrățișarea Hristosului Tău, și acum binecuvântează acești copii ai Tăi, plăsmuirea Ta, și crește-i, înțelepțește-i și desăvârșește această făptură a Ta (și adu-i la măsura desăvârșirii), în numele Hristosului Tău, cu care ești binecuvântat.

La prima vedere, titlul acestei rugăciuni nu este prea clar. Expresia ὑπὸ χεῖρα, ca și termenul înrudit ὑποχείριος, literal înseamnă sub/de mână și este utilizat într-un număr de surse clasice cu referire la persoane care sunt în ascultarea psihică, politică și/sau economică a cuiva.¹² Și în Noul Testament se folosește expresia în 1 Petru 5:6 cu referire la smerirea creștinilor „sub mâna cea tare a lui Dumnezeu” (ὑπὸ τὴν κραταιὰν χεῖρα τοῦ θεοῦ). Acest lucru ar putea duce la înțelegerea posibilității ca această rugăciune să fie destinată copiilor care aveau nevoie să fie smeriți sub autoritatea părinților sau tutorilor lor. Însă textul rugăciunii nu face o asemenea aluzie, abordând în general creșterea și maturizarea copiilor cărora le este destinat.¹³

O lectură literală a titlului rugăciunii ar sugera că este destinată copiilor atunci când sunt prima dată luați sau conduși de mână, adică atunci când încep să meargă cu ajutorul unui adult. Această interpretare este confirmată de nota marginală arabă, care etichetează textul ca:

صلاه نعال على الصبي بعد مشيه وهو ابو سبع سنين الى اسفل

Sau *Rugăciune rostită pentru băiat după ce începe să meargă, (în vârstă) de 7 ani până la cei mai mici.*¹⁴

În timp ce titlul arab confirmă că rugăciunea era asociată cu copilul care începe să meargă, întrebuintarea ei este extinsă dincolo de acest moment specific, îngăduind ca rugăciunea să servească drept binecuvântare generală pentru un copil mic.

¹² H. G. Liddell și R. Scott, *A Greek-English Lexicon*. Revizuit și lărgit de Sir Henry Stuart Jones, cu contribuția lui Roderick McKenzie (Oxford 1940) 1902.

¹³ Este interesant de menționat că rugăciunea conține un rând similar cu incipitul rugăciunii folosite în textele medievale pentru înmormântarea unui copil: Ὁ φυλάσσων τὰ νήπια, Κύριε, ἐν τῷ παρόντι βίῳ. A se vedea E. Velkovska, “Funeral Rites According to the Byzantine Liturgical Sources” în DOP 55 (2002) 21-51, aici 25-26, 28.

¹⁴ Aș dori să continui să transmit sincere recunoștințe și Dr. Elvira Wakelnig de la Departamentul de Studii Orientale al Universității din Viena pentru ajutorul acordat cu textul arab.

Spre deosebire de nota marginală arabă, atât titlul grecesc original cât și textul rugăciunii sunt formulate la plural: *Rugăciune pentru copii (παιδίους)...*; ... *binecuvântează acești copii (παῖδας)*. Astfel este logic ca ritual original să nu fi fost întrebuițat inițial pentru binecuvântarea particulară a copilului la momentul la care el sau ea începe să meargă, ci, mai degrabă, era întrebuițat ca un rit comun pentru binecuvântarea mai multor copii din aceeași grupă de dezvoltare. Rugăciunea noastră ar fi putut fi rostită periodic în comunitate ca o binecuvântare pentru copii mici care începeau să dea semne concrete de locomoție pedală. Un astfel de uz comun ar fi dus cu ușurință la o rugăciune generală pentru copii mici de vârste diferite, asigurând astfel o explicație pentru întrebuițarea largă atribuită de scribul arab. În același timp, o adăugire grecească ulterioară corespunde cu uzanța arabă a singularului. Două litere omega adăugate de-asupra rândului al nouălea al rugăciunii sugerează lectura dativului inconsecvent gramatical, τῶ σῶ (A se vedea Fig. 1).

Deși, s-ar părea că o rugăciune specifică pentru copii care încep să meargă ar fi fost unică în practica bizantină primară, textul rugăciunii se găsește totuși și în alte manuscrise mai târzii pentru întrebuițarea în diverse ocazii. Evhologhiul italo-bizantin *Grottaferrata Gb VII*, de la cumpăna secolelor X-XI, copiază rugăciunea, dar o intitulează ca fiind pentru tunderea părului unui copil, Εύχη εἰς τριχόκουρίαν (f. 77r).¹⁵ O astfel de redestinare nu este cu totul în afara contextului, având în vedere natura generică a textului. În schimb, alte rugăciuni pentru tunderea copilului au circulat în lumea elenă mediteraneeană, dintre care una se găsește în însuși codexul *Grottaferrata*.¹⁶ Faptul că scribul evhologhiului *Grottaferrata* – sau a unuia din prototipurile sale – schimbă destinația rugăciunii ca rugăciune pentru tunderea copilului întărește ideea că binecuvântarea primilor pași nu era practică în general în lumea bizantină.

Un fenomen asemănător de redestinare poate fi observat în manuscrisele italo-bizantine (sec. XII) *BAV Vat. gr. 1833* (f. 71r) și *BAV Barberini gr. 329* (ff. 49v-50r), în care rugăciunea este folosită pentru ritualul în care copilul primește numele în ziua a opta.¹⁷ Rugăciunea pentru copii care fac primii pași în mod sigur a călătorit în sudul Italiei ca rezultat al tiparelor migrației antice târzii și al contactelor ecleziale între răsăritul bizantin și Grecia cea mare.¹⁸ Însă obiceiurile liturgice deja stabilite în Italia elenizată țineau de o recenzie locală a ritului constantinopolitan, în care nu exista o binecuvântare specifică pentru copilul care începe să meargă. Scribii italo-bizantini au recuperat astfel o rugăciune răsăriteană străveche prin adaptarea ei pentru întrebuițarea în riturile copilăriei care erau mai statornicite în tradiția liturgică locală din sudul Italiei.

¹⁵ Despre acest manuscris, a se vedea G. Passarelli, *L'Euclologio Cryptense Γβ VII* (ABI 36, Salonic 1982). Pentru rugăciune, a se vedea *ibid.* §179. Despre datarea codexului, a se vedea și A. Jacob, "Quelques observations sur l'euchologe Γβ VII de Grottaferrata. A propos d'une édition récente" în *Bulletin de l'Institut historique Belge de Rome* 53-54 (1983-1984) 65-98.

¹⁶ A se vedea Passarelli, *L'Euclologio Cryptense* (op. cit.) §180.

¹⁷ Pentru *Vat. gr. 1833*, a se vedea P. Canart, *Bibliothecae Apostolicae Vaticanae Codices manuscripti ... Codices Vaticani graeci: Codices 1745-1962* (Cetatea Vatican 1970) 277. Pentru *Barberini gr. 329*, a se vedea A. Jacob, "Les euchologes du fonds Barberini grec de la Bibliotheque Vaticane" în *Didaskalia* 4 (1974) 131-222, aici 150-54.

¹⁸ Despre acest fenomen, a se vedea G. Radle, "The Liturgical Ties Between Egypt and Southern Italy: A Preliminary Investigation" în D. Atanassova and T. Chronz (eds.), ΣΥΝΑΞΗΣ ΚΑΘΟΛΙΚΗΣ. *Beiträge zu Gottesdienst und Geschichte der fünf altkirchlichen Patriarchate für Heinzgerd Brakmann zum 70. Geburtstag* (Münster 2014) 617-632 și bibliografia aferentă.

4. Concluzii

Ritualul binecuvântării copilului care începe să facă primii pași din *Sinai NF/ MG53* ne oferă încă un exemplu despre cum textele liturgice oferă o privire în istoria culturală bizantină. Formula politică a lui O'Neill, adaptată de liturghiști, că „toată liturghia este locală”, își demonstrează încă o dată valabilitatea.¹⁹ Comunitățile creștine răsăritene care au folosit acest manuscris pentru edificarea lor spirituală au interpretat acest act al deprinderii mersului ca o etapă în dezvoltarea omului potrivită pentru o binecuvântare eclezială specială, practică ce nu este atestată în alte surse liturgice creștine. Nota marginală arabă merge încă și mai departe, arătând cum întrebuițarea rugăciunii se schimbă de-a lungul timpului în istoria unui singur manuscris. Dacă titlul grecesc original sugerează că rugăciunea era menită pentru copiii aflați la etapa în care fac primii pași, nota marginală arabă extinde în mod explicit întrebuițarea rugăciunii pentru copii dintr-un interval de vârstă de câțiva ani. Astfel, nu doar că sunt locale, dar toate sursele liturgice sunt supuse schimbărilor timpului.

Binecuvântarea copiilor care fac primii pași în *Sinai NF/ MG53* ridică două puncte metodologice importante de luat în considerare. Primul privește longevitatea evhologhiilor. Pergamentul era scump, iar comunitățile creștine continuau să folosească vechile cărți chiar și când practicile din acestea nu mai reflectau precis uzanța contemporană. Acest fenomen era perpetuat de faptul că evhologhiul este un florilegiu de diferite ritualuri, unele dezvoltându-se cu o viteză surprinzătoare, în concordanță cu istoria locală și cu schimbările culturale, iar altele, prin natura lor conservatoare, erau mai stagnante și mai încete la schimbare. De-a lungul timpului, un anumit evhologhiu putea fi încă precis reflectând practicile curente pentru anumite rituri, în timp ce pentru altele acesta conținea redactări depășite.

Modificările erau de obicei notate de scribi, precum în cazul notei marginale arabe în cazul rugăciunii noastre. Adaptările sau interpretările în practică nu erau mereu notate. Notele scribilor nu erau de obicei precedate de adaptări liturgice. Interpretarea modificată a scribului nostru arab exista înainte ca el să-și fi pus condeiul pe pergamentul evhologhiului și ar fi putut exista chiar și dacă nu ar fi scris acea notă marginală. Această situație subliniază că titlurile și textele scrise în evhologhiu nu reflectă în mod necesar pe deplin modul cum era întrebuițată sau interpretată o rugăciune sau un rit de-a lungul timpului în care era folosit un codex.

O problemă conexă o reprezintă lipsa rubricilor ce caracterizează evhologhiile timpurii. Manuscrise precum *Sinai NF/ MG53* oferă rar vreo descriere a riturilor sale liturgice dincolo de titlurile rugăciunilor. Aceasta este o circumstanță deosebit de nefericită pentru istoricul religiei bizantine, deoarece aceste manuscrise conțin adesea rituri și practici interesante și deosebite, care n-au supraviețuit în cărțile ulterioare. Nu numai că aceste texte sunt lipsite de indicații în rubrici, iar multe dintre rugăciuni nu dezvăluie detalii despre

¹⁹ Adaptarea expresiei lui Thomas “Tip” O'Neill, “All politics is local – toate politicile sunt locale,” a fost folosită de mulți liturghiști în ultimii ani, în special de Robert Taft. A se vedea, de exemplu, R. F. Taft, *A History of the Liturgy of St John Chrysostom. Volume VI: The Communion, Thanksgiving and Concluding Rites* (OCA 281, Rome 2008) 788. A se vedea și recenzia lui Mary E. Frandsen, J. Herl, *Worship Wars in Early Lutheranism: Choir, Congregation and Three Centuries of Conflict* in *Journal of Seventeenth-Century Music* 13 (2007): <http://sscm-jscm.org/jscm/v13/no1/frandsen.html>

desfășurarea ritului. Scopul lor era să sfințească persoanele, nu să lase o mărturie pentru săvârșitorul unui *Liturgiewissenschaft*.

Pentru unele rituri sacramentale cu atestare mai largă, precum cununia, avem norocul de a deține o multitudine de materiale secundare care ne ajută să completăm mărturiile din evhologhiu, precum descrieri istorice, scrisori și mărturii vizuale și obiecte. Dar în ce privește un rit atât de rar precum rugăciunea noastră de binecuvântare, aceste date nu sunt la fel de clare. Pentru moment, va trebui să ne mulțumim cu simpla cunoaștere istorică a faptului că un astfel de rit a existat la un moment dat și este cu siguranță interesant în sine însuși.

Rezumat

Cu toate că primii pași ai unui copil pot fi un punct de reper care marchează trecerea de la fragedă copilărie la copilărie, nu se cunoaște existența unor rituri ecleziale specifice pentru binecuvântarea mergerii. Articolul prezent pune înaintea o rugăciune rară din evhologhiul *Sinai NF/ MG 53* (sec. VIII-IX), destinată inițial copiilor care încep să facă primii pași, deși manuscrisele italo-bizantine de mai târziu au schimbat destinația textului pentru alte ritualuri legate de copilărie. Această rugăciune exemplifică cum rețelele de comunicare culturală din antichitatea târzie și din lumea elenă medievală pot produce texte rituale cu același conținut dar pentru rituri diferite.

Traducere în română de Mihai Răducă, după studiul „When Infants Begin to Toddle: A Liturgical Rite of Passage in the Greco-Arabic Manuscript Sinai NF/MG 53,” în revista „Bolletino della Badia Greca di Grottaferrata”, 11/2014, pp. 159-168.

www.teologie.net

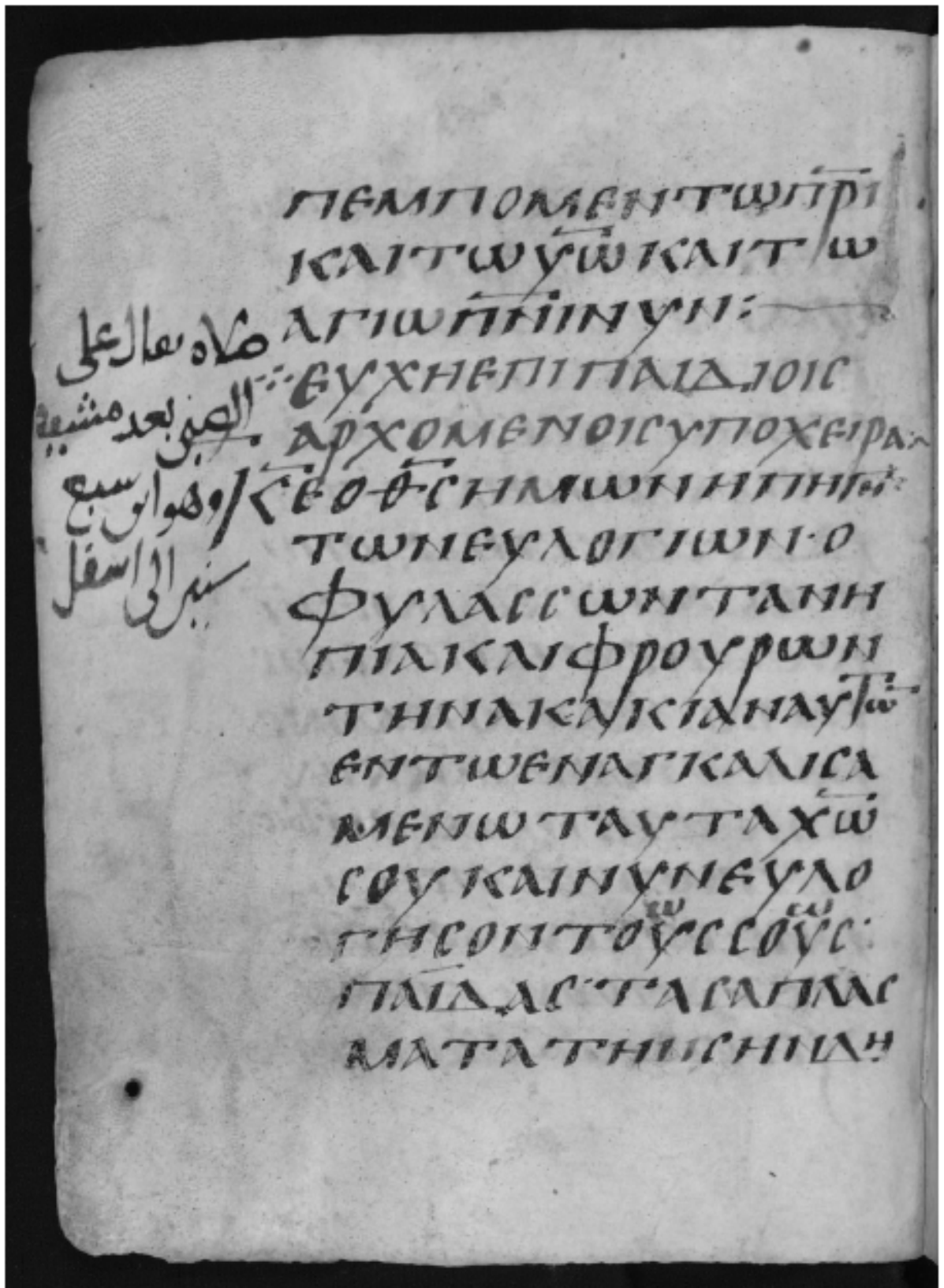

Fig. 1. Sinai Gr. NE/MG 53, f. 76v

© Mănăstirea Sfintei Ecaterina, Sinai, Egipt

<p> ΜΙΟΥΡΡΟΠΙΝΙΚΑΜΥ ΞΗΘΟΝΙΚΑΙΣΟΦΙΣΘ ΚΑΙΤΕΛΕΒΙΩΣΟΝΕΝΤΕ ΟΝΟΜΑΤΙΤΟΥΧΥΣΟΥ ΜΕΘΟΥΕΥΛΟΓΗΤΟΣΕΝ: ΕΥΧΗΕΠΙΠΑΔΙΩΚΕΙ ΡΟΜΕΝΩΕΝΑΡΧΗ: ΥΔΕΣΠΟΤΑΦΙΛΑΝΕ ΚΕΕΧΑΡΙΣΩΤΗΣΑΡΡΑ ΤΟΝΙΣΛΑΚ ΚΑΙΤΗ ΡΕΒΕΚΙΑ ΤΟΝΙΣΩΒ ΚΑΙΤΗΑΝΝΗΤΟΝΙΣΑ ΜΟΥΝΗΚΑΙΤΗΒΑΙ ΣΑΒΕΤ ΤΟΝΙΩΑΝΝΗ ΧΑΡΙΣΑΙΚΑΙΤΟΙΣΑΥ ΛΟΙΣΣΟΥΤΟΥΤΟΙΣΚΑΙ Δ.β. </p>	<p> صلاه عال على العلو ان وهم ايناجسه وماجولها </p>
---	--

Fig. 2. Sinai Gr. NE/MΓ 53, f. 76r

© Mănăstirea Sfintei Ecaterina, Sinai, Egipt

SIGLA REVISTEI

- AASS = *Acta Sanctorum* (Antvepriae et alibi, 1643 e ss.)
AB = Analecta Bollandiana
ABl = ΔAnavlekta Blatavdwn
AB = ΔAnavlekta KruptofevrjrJh"
ALW = Archiv für Liturgiewissenschaft
AOr = Anaphorae Orientales
ASyr = Anaphorae Syriacae
BBGG = Bollettino della Badia Greca di Grottaferrata
BBTT = Belfast Byzantine Texts and Translations, Belfast 1991 ss.
BELS = Bibliotheca Ephemerides Liturgicae, Subsidia
BHG, BHGa, BHGna = F. Halkin, *Bibliotheca hagiographica Graeca*, I-III (SH 8a), Bruxelles 1957³; Id., *Auctarium* BHG (SH 47), Bruxelles 1969; Id., *Novum auctarium* BHG (SH 65), Bruxelles 1984.
BMFD = J. Thomas - A. Hero (edd.), *Byzantine Monastic Foundation Documents. A Complete Translation of the Surviving Founders' Typika and Testaments*, 5 voll. (DOS 35), Washington, D. C. 2000.
Byz = Byzantion
BZ = Byzantinische Zeitschrift
CC = Corpus Christianorum
CCG = Corpus Christianorum, series Graeca
CCL = Corpus Christianorum, series Latina
CPG = *Clavis Patrum Graecorum*, 5 voll., edd. M. Geerard, F. Glorie; vol. 3A ed. J. Noret; *Supplementum*, edd. M. Geerard, J. Noret, J. Desmet (CC), Turnhout 1974-2003.
CSCO = Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium
CSEL = Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum
CSHB = Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae
DACL = Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie
Dmitr I-III = A. A. Dmitrievskij, *Описание литургических рукописей хранящихся в библиотекахъ православнаго Востока*, I, *Typikav*, Kiev 1899; II, *Eujcolovgia*, Kiev 1901; III, *Typikav*, Petrograd 1917 (Hildesheim 1965).
DOP = Dumbarton Oaks Papers
DOS = Dumbarton Oaks Studies
EEBS = ΔEpethri;" ÔEtairiva" Buzantinw'n Spoudw'n EL = Ephemerides Liturgicae EO = Ecclesia Orans
GCS = Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte Goar = J. Goar, *Eujcolovgion sive Rituale Graecorum...*, Venezia 1730² (Graz 1960).
GRBS = Greek, Roman and Byzantine Studies
JAC = Jahrbuch für Antike und Christentum
JLW = Jahrbuch für Liturgiewissenschaft
JÖB = Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik
JThF = Jerusalemer Theologisches Forum
JThS = Journal of Theological Studies
LEW = F. E. Brightman, *Liturgies Eastern and Western*, vol. I: *Eastern Liturgies*, Oxford 1896 (1968).
LQ = Liturgiewissenschaftliche Quellen
LQF = Liturgiewissenschaftliche Quellen und Forschungen LTK = Lexikon für Theologie und Kirche
MMB = Monumenta Musicae Byzantinae
Mus = Le Muséon
NPNF = *A Select Library of the Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church*, ed. Ph. Schaff, Grand Rapids Michigan, series 2, 1952-
OC = Oriens Christianus
OCA = Orientalia Christiana Analecta
OCh = Orientalia Christiana
OCP = Orientalia Christiana Periodica

ODB = *The Oxford Dictionary of Byzantium*, edd. A. Kazhdan et alii, 3 voll., New York/Oxford 1991.
OKS = Ostkirchliche Studien
OLA = Orientalia Lovaniensia Analecta
OSyr = L'Orient Syrien
PG = J.-P. Migne, *Patrologiae Cursus Completus*. Series Graeca, 1-161, Paris 1857-1866.
PB = Palaeobulgarica / Старобългаристика
PL = J.-P. Migne, *Patrologiae Cursus Completus*. Series Latina, 1-221, Paris 1844-1865
PO = Patrologia Orientalis
POC = Proche-Orient Chrétien
PTS = Patristische Texte und Studien
QL = Questions Liturgiques
REB = Revue des Études Byzantines
ROC = Revue de l'Orient Chrétien
RSBN = Rivista di Studi Bizantini e Neoellenici
RSCI = Rivista di Storia della Chiesa in Italia
SA = Studia Anselmiana
SC = Sources Chrétiennes
SH = Subsidia Hagiographica
SL = Studia Liturgica
ST = Studi e Testi
S&T = Segno e Testo
ThQ = Theologische Quartalschrift
TU = Texte und Untersuchungen